

ROMANI EREDETŰ SZAVAK A MAGYAR ANYANYELVŰ FIATALOK NYELVHASZNÁLATÁBAN¹

Rosenberg Mátyás
Nyelvtudományi Intézet
matyas.rosenberg@gmail.com

1. Bevezetés

1.1. A romani átvételekkel foglalkozó diskurzus

A magyar nyelvben található romani jövevényszavak mibenlétével foglalkozó művek a téma tárgyalását az elmúlt 100-120 évben több kérdés köré építették fel. Az egyik legtöbbször felvetett probléma az átvett szavak számának pontos megállapítása, mely kérdésben a nyelvészek és a tudományt szakmai iskolázottság nélkül űzni kívánók között egy lassú harc folyik (vö. Schirm 2006: 149; Boros – Szűts 1986). Míg a TESz. mindössze 16 szót tart maradéktalanul cigány eredetűnek, addig Kakuk Mátyás *Cigány közvetítésű jövevényszavak a magyar nyelvben* (1997) című könyvében több, mint 300 szóról állítja ugyanezt. Az előbbi minimalista, utóbbi maximalista felfogást tükröz (részletesebben lásd Arató 2016: 71).

A romani eredetű szavak magyar nyelvben elfoglalt helyének, rétegeinek elemzését végző nyelvészeti kutatások elsősorban a szleng két irányából közelítik a témát: az egyik a diákszlengkutatás, mely elsősorban a fiatalok nyelvét veszi górcső alá, a másik a börtönszlengkutatás, mely a fogvatartottak nyelvhasználatát vizsgálja. „A szleng szókészlete nagyon mobilis, a szavak hol megjelennek, hol eltűnnek, új jelentésben és más területeken születnek újjá, majd ismét eltűnnek, kifacsaródnak, a paronímiai attrakció alapján kereszteződnek stb., stb. (...) Egyes tegnapi szlengszavak elveszíthetik stilisztikai színezetüket, s holnap beolvadhatnak a köznyelvbe.” (Jelisztratov 1998: 17). Ahogy Szabó Edina *A magyar börtönszleng szótára* c. munkájában is reflektál Jelisztratov munkájára, összefoglalva elmondhatjuk, hogy gyakran nehéz eldönteni, melyek azok a szavak, amelyek a szlenghez tartoznak, hol keletkeztek (pl. a börtönben, vagy azon kívül), és melyek azok, amelyek ott aktivizálódtak újra. „Bonyolítja a helyzetet az is, hogy a börtönszleng szavainak egy része szövevényes kapcsolatot mutat a katonai szlenggel, a tolvajnyelvvél és nem utolsósorban a cigány szavakkal” (Szabó 2008: 34). Fontos azonban tudni, hogy a tény, hogy bizonyos romani

¹ A tanulmány a K 129378 számú, „*Udvariasság, kapcsolati rítusok és viszonyulás a romani és a beás interakcióban*” című projekt keretében, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal által biztosított támogatás segítségével valósult meg.

eredetű szavak a fogvatartottak nyelvhasználatában (is) megtalálhatók, egyáltalán nem jelenti azt, hogy ezek a köznyelvbe a börtönszlengen keresztül érkeztek és érkeznek.

1.2. A szleng és a diáknyelv kapcsolata

Jelenlegi ismereteink szerint a mai értelemben vett szlengkutatás Péter Mihály 1980-ban megjelent cikkéhez köthető, tekintve, hogy a magyar nyelvészeti terminológiában e formában ő szerepelteti először. A szleng kutatása azonban ezt jóval megelőzően kezdődött, a 19. század végén elsősorban az akkor diáknyelvnek nevezett ifjúsági nyelvváltozatok vizsgálatával (Kis 1991: 10, 1997: 256, Pusztai 1994: 419). Dobos Károly 1898-ban megjelent *A magyar diáknyelv szótára* c. műve az első önálló szlengszótár Magyarországon. Noha tudományos művekben ritkán volt ez expliciten kimondva, az ifjúsági nyelv fókuszba állításának lehetősége praktikus szempontok alapján minden más szlengtípus vizsgálatánál könnyebben kínálkozott és kínálkozik a mai napig. Ezért aztán nem csak a fiatalok nyelvhasználatáért aggódó generációk gondolják úgy, hogy a szleng és a vele – úgy tűnik, elkerülhetetlenül – kéz a kézben járó, az alacsony presztízsű beszédmódtól a viselkedésig, öltözködésig és az életformáig húzódó jellegzetességek a felsőbb korosztályra nem jellemzőek. Az a tendencia, hogy a kutatói érdeklődés ma is az ifjúság által használt szlengre irányul, hozzájárulhat annak a mítosznak a fenntartásához, amely a szlenget elsősorban a fiatalok nyelvhasználati sajátosságának tekinti, már-már egyenlőségjelet feltételezve a szleng és a diákok nyelvhasználata között (vö. Parapatics 2008).

1.3. Luxusjövevényszavak

A romani jövevényszavakat gyakran luxusjövevényszavaknak tartják (vö. Schirm 2006: 150; Nyomárkai 2013), ezt a kategóriát Nyomárkai ekképp definiálja: „Az ilyenfajta átvételeket, melyekre tulajdonképp nem volt szükség, amelyek semmiféle szókinszbeli űrt nem töltöttek be, luxusjövevényszavaknak szokták nevezni” (2013). Általános tapasztalat azonban, hogy a nyelvben nincs két teljesen azonos jelentésű szó – még az igen hasonló jelentésűek között is szokott lenni stilisztikai eltérés (Fejes 2013).

1.4. Célkitűzés

Kutatásomban olyan kérdésekre igyekszem választ adni, amiket eddig nem vizsgáltak, holott korábban nem csak több ismeretünk lett volna a témáról, de más irányba is terelődhetett volna az erről folytatott diskurzus. Igyekszem megvizsgálni, hogy milyen tendenciák figyelhetők meg a romani jövevényszavak ismertségében és használatában, különösen a fiatalabb generáció nyelvhasználatát tekintve, összevetve azt más generációk nyelvhasználatával. Külön fejezetben vizsgálom meg, hogy egy-egy a médiában előforduló szónak van-e mérhető hatása a magyar beszélők nyelvhasználatára, és ha igen, milyen mértékű az eltelt idő viszonyában. Kitérek azokra az areális hatásokra, melyek szavanként eltérőek lehetnek, végül egybevetem az eredményeimet azokkal a szakirodalmi állításokkal, melyek a szleng, az argó és a börtönszleng témáját is érintik.

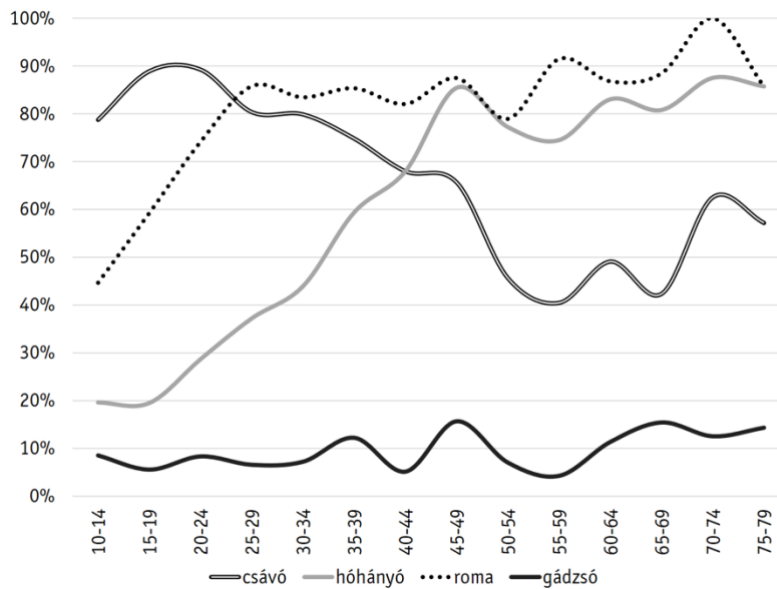
2. A kutatás leírása

Egy olyan kérdőíves vizsgálat képezi a jelen tanulmány alapját, mellyel a többségi társadalmi beszélők körében a romani vagy beás eredetű – vagy annak tartott – szavak ismertségét és használatuk egyes jellemzőit fel lehet tární. A papíralapú és internetes kérdőív 32 szó ismertségét, jelentését, alakváltozatait, valamint a magyar nyelvbe való beágyazottságát vizsgálta. A résztvevőknek az egyes romani vagy beás eredetű lexémákhoz rokon értelmű szavakat kellett rendelniük, megkértem őket arra, hogy alkossanak olyan mondatot, amely tartalmazza ezeket a szavakat, továbbá értékeljék, milyen gyakran használják az adott szót. Ezen felül 10 szó alakváltozatának ismeretét is vizsgálok. A kutatás során eddig 1500 véletlenszerűen kiválasztott 11-79 év közötti adatközlő eredményeit vizsgáltam meg Magyarországon, a határon túli nyelvközösségekben, valamint a külföldre vándorolt magyar beszélők körében. Az adatok egyelőre nem reprezentatívak, de a tendenciákat jól mutatják.

3. A kutatás eredményei

3.1. Általános változások az életkor függvényében

Az életkort figyelembe vevő vizsgálatokhoz a kutatás egy pontján arra kértem a megkérdezetteket, hogy önbevallás alapján mondják meg, az adott szót gyakran, ritkán használják-e, vagy nem használják, esetleg egyáltalán nem is ismerik azt. Az alábbi ábrán a sok közül négy romani eredetű szót szerepeltetek: *csávó* 'srác' (< *čhāvō* 'fiú'), *hóhányó* 'szélhámós' (< *xoxamnò* 'hazudós'), *roma* 'cigány' (< *ròma*_{SG,M,VOC} v. *romà*_{M,PL,NOM} < *řom* 'cigány, férfi, ember'), *gádzsó* 'férfi' (< *gāḍžō* 'nem cigány férfi').

1. ábra. A csávó, hóhányó, roma, gádzsó szavak használata a teljes mintában, százaléku skálán

Az ábrán összevontam a gyakori és a ritka használatot, így leolvasható, hogy a szót az adott korosztályban használják-e egyáltalán, vagy sem. A *csávó* 'fiú' főként a fiatalabb korosztályban használatos, a 15-24 évesek között eléri a 90%-ot és folyamatosan csökken, 50 év felett csökken 50% alá. A *hóhányó* ezzel éppen ellentétes, a használata a fiataloknál viszonylag alacsony (20%), de az életkor előrehaladtával folyamatosan emelkedik, míg 45-49 éves korra eléri a maximumát (85%), onnantól fogva kis kilengésekkel stagnál. A *roma* esetében a teljes népességben magas használatot tapasztalunk, azonban a fiatalok a szót folyamatosan tanulják: 10-14 éves, illetve 25-29 éves kor között a használat a duplájára nő (44,6%-85,8%). A *gádzsó* esetében ennek épp a fordítottját látjuk: a szót ritkán használják, a teljes népesség mindössze 9,5%-a nyilatkozott úgy, hogy legalább időnként használja. Láthatunk tehát emelkedő (*csávó*), csökkenő (*hóhányó*) tendenciát is, ahogy stabilan magas (*roma*), illetve stabilan alacsony (*gádzsó*) használatú szavakat is.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy a kutatás ezen részében elemzett adatokhoz a válaszadók önévallása alapján jutottam, így elsősorban a saját nyelvhasználatukról alkotott véleményüket vizsgálhatjuk, mintsem magát a nyelvhasználatukat. Egyes szavak megítélését azonban számos tényező befolyásolhatja pozitív és negatív irányban egyaránt, különösen amiatt, hogy az eredmények alapján azt is láthatjuk, hogy az említett négy szó egészen más karakterű. A *hóhányó* esetében a népetimológiai érintettség miatt a legtöbben nem is sejtik, hogy romani átvétellel van dolguk, a referense pedig gyakran 'fiú, gyerek' mezőre korlátozódik (a romani nyelvben az alak hímnemű, de életkori megkötés nélkül használható). Más szavak, pl. *csávó*, ill. még inkább *gádzsó* romani eredetével a beszélők többnyire tisztában vannak, utóbbi esetében sokan meg is

jegyzik, hogy ez elsősorban a cigányok magyar nyelvhasználatában gyakori, a *roma* pedig a hivatalos nyelvhasználatba emelve immár mesterséges utat jár be.

3.2. Szemantikai eltérések

A kutatás eredményei azt igazolják, hogy a romani jövevényszavak és a vele esetként helyettesíthető alakok nem csak stilisztikailag, de szemantikailag sem teljesen azonosak. A *séró* (< romani *šērō*) jelentése eredetileg 'fej', mára azonban szinte minden esetben új, 'haj, frizura' jelentéssel fordul elő, pl. „A fodrász most nagyon jól belőtte a séródat.”, ugyanakkor jóval kötöttebben, de megmaradt a 'fej' értelme is, pl. „Az egész sztorit séróból nyomta.”. A *piál* (< romani *pijēl*) szó eredeti jelentése 'iszik', a magyarban azonban szinte kizárólag alkohol fogyasztására utalva használatos, pl. „Folyton csak piál, utána meg csodálkozik, hogy nincs normális élete.”. A *dzsál* (< *džal*) szó eredeti jelentése 'megy', jelentése a magyarban meghonosodott jövevényszóként 'siet, elhúz, rongyol, teper', pl. „Dzsáljunk, már nincs sok idő.”, vagy „Dzsáljunk el innen!” (lásd még Arató 2016: 74).

Tekintve, hogy a romani jövevényszavakat a beszélők eltérő stílusértékkel és jelentéssel használják, mint a köznyelvi szinonimáikat, ezért azt nehezen lehetne állítani, hogy „semmiféle szókinszbeli űrt” ne töltenének be, ezért inkább Fejes (2013) állítását látom igazolva. Lehetségesnek tartom azonban, hogy nem a romani szavak luxusjövevényszó csoportba sorolásával van probléma, hanem azzal, hogy magát a kategóriát nem definiálták megfelelően. Könnyen belátható, hogy a szerbhorvát *čipka* 'csipke' a cseh *byzogan* 'buzogány', a lengyel *szyszak* 'sisak', vagy az ótörök *arслан* 'oroszlán' szavaknak nem olyan a szerepük, mint a romani *lōvē* 'pénz' szónak, és ezzel a beszélők is rendre tisztában vannak. Amíg a *csaj* szóra számos köznyelvi szinonimát tudnak a beszélők, pl. *lány*, *lányzó*, *leány*, *leányzó*, *hölgy*, *kislány*, sőt szlengbeli szinonimákat is ismernek, pl. *bige*, *bula*, *buksza*, *spiné*, *suná*, addig a szláv eredetű *ablak* és a francia eredetű *garázs* szavakra ez nem igaz. Ha úgy határozzuk meg, hogy luxusjövevényszó az, amelyre van más egyenértékű (akár szleng) megfelelő, akkor valószínűleg közelebb járunk az igazsághoz. Ezek után fölmerül, van-e egyáltalán olyan romani eredetű szó kifejezés, mely minimális mértékben sem szleng és nem is luxusjövevényszó.

3.3. Homonímia és az arra visszavezethető változások

Egyes szavak elemzését megnehezíti, hogy több jelentéssel bírnak, amelyek eltérő szavakra vezethetők vissza, így pl. magyar *bula* 1. 'nő'; 2. 'fenék'; 3. 'női nemi szerv' jelentéssel is rendelkezik: vö. „Két bula sétál az utcán. Minden pasi megfordul utánuk.” ill. „Tedd arrébb a buládat!” Megfigyelhető a 2. és a 3. jelentés keveredése, amely a szónak homályosságot kölcsönöz. A keveredést a szó tabujellege adja: a beszélők többsége sokszor nincs tisztában a szó pontos jelentésével, csak annak vulgarításával. A *bula* etimológiájára több elképzelés is létezik. Az egyik lehetséges magyarázat szerint a *bula*¹ szerbhorvát jövevényszó (< *būla* 'muszlim nő') mely eredetileg török (< *bula* ~ *bola*), míg a *bula*² romani eredetű szó (< *bul* 'fenék'), az azonban természetes, hogy a mára inkább ismertebb jelentést érzi a szóba beszélő, mint az elavult dialektálisat (vö. HJP.). Egy alternatív elképzelés szerint jelentésbővülés zajlott le, így a romani

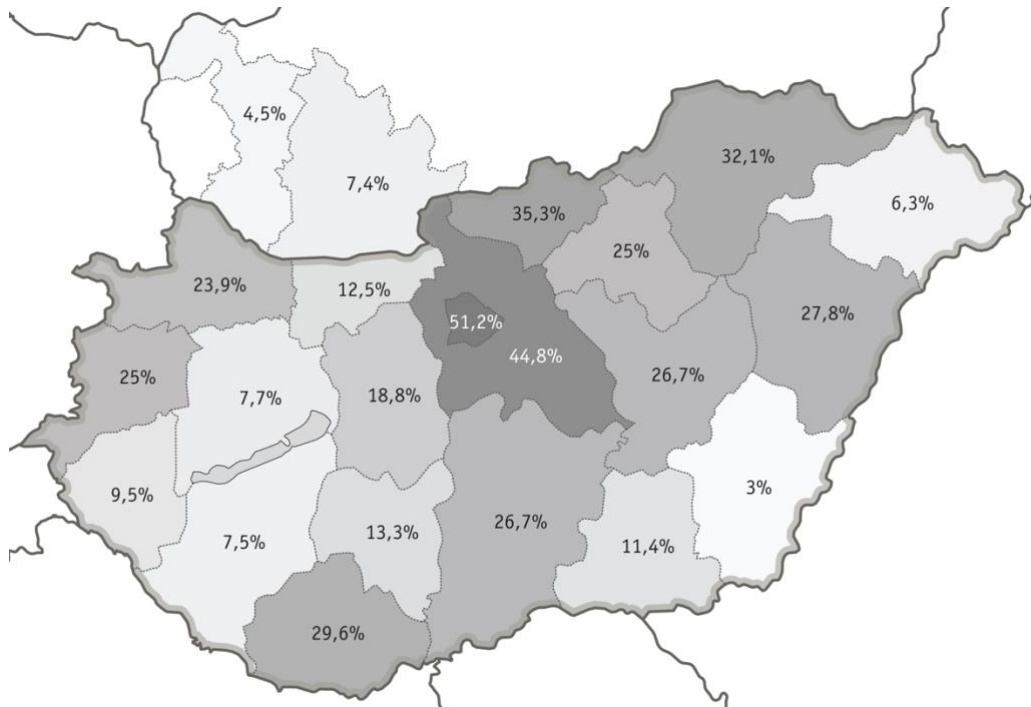
eredetű *bula*² elkezdett 'nő'-t is jelenteni. Előfordul ugyanakkor egy 4. jelentés is, mely az 1. és a 2. jelentés keveredése, azaz 'női fenék'.

A *góré*¹ 'kukoricatároló', ill. *góré*² 'főnök' etimológiája is két külön szóra vezethető vissza, de a szemantikai mezők távolsága miatt nem történik keveredés (részletesebben lásd Arató 2016: 77). Nem csak az azonos hangalak, hanem a hasonló hangzás is elég ahhoz, hogy a jelentés megváltozzon: a *sukár* (< romani *šukār* 'szép') értelme a beszélők többségénél nem változott, azonban kb. 2%-uk 'magas' jelentésben ismeri, minden bizonnyal a *sudár* 'magas, karcsú, nyúlánk' szó hatása révén.

Vegyünk egy másik példát: a cigány jövevényszóként számontartott *gizda* a kutatás eredményei alapján legalább két értelemmel bír: 1. 'sovány'; 2. 'vagány', az eredete azonban szerbhorvát (< *gizdav*) és a romani nyelvben is megtalálható *gizdavo* alakban, melynek forrása ugyanez. A második jelentés terjedni látszik a első rovására, azonban a folyamat nem csak életkor függvényében megy végbe, a területi megoszlása még szembetűnőbb.

3.4. Areális hatások

A kutatási eredmények több érdekességre is rávilágítanak a *gizda* szóval kapcsolatban. Ha megvizsgáljuk azokat a válaszokat, melyeket rokon értelmű megfelelőjeként kapunk, akkor jelentésük alapján három nagyobb csoportba sorolhatjuk őket. Leggyakrabban a 'sovány' (illetve 'vékony', 'gebe', 'cingár' stb.) fordul elő, tehát valamilyen ember vagy állat konkrét fizikai tulajdonságáról van szó, a szót ismerők 59%-a ebben a jelentésben ismeri. A második nagy csoportot az egy fokkal homályosabb 'vagány' (illetve 'menő', 'laza', 'király' stb.) jelentésmező alkotja, amely éppúgy lehet egy adott tárgy attribútuma, pl. „Eléggé gizda ez az új cipőd.”, mint valakinek a viselkedése, pl. „Mióta megvette az új autóját, nagyon gizda lett!”. Ez a csoport 30%-ot képvisel. Mindkét jelentésének ismeretét mindössze 4% jelölte meg. A harmadik, jóval kisebb, egészen diffúz csoportot (6%) pedig azok képviselik, akik szinte teljesen vegyesen általában valamilyen negatív viselkedést jelölő megfelelőt adtak meg, pl. 'idegesítő', 'erőszakos', 'kicsinyes', 'sóher', 'gáz', 'szánalmas' stb. Ha a 'vagány' jelentést térképen ábrázoljuk, több észrevételt is tehetünk (lásd a 2. ábrát):

2. ábra. A *gizda* szó 'vagány' jelentésének területi disztribúciója a teljes népességben, százaléku skálán

Budapest és a vidék összevetése során láthatjuk, hogy a *gizda* jelentésének földrajzi megoszlása igen kiegyensúlyozatlan, ugyanis míg Budapesten és Pest megyében a beszélőknek körülbelül a fele a 'sovány', fele a 'vagány' jelentésben használja a szót, addig a Pest megyével szomszédos Nógrád megyében a 'vagány' jelentés aránya mindössze 35,3%. A Pest megyében mért adatot (44,8%), amely közelít a budapestihez, a megye agglomerációs jellege magyarázza, de a szó 'vagány' jelentésének terjedése a rendelkezésre álló adatok szerint Budapesthez köthető, ahol a *gizda* lexéma 'vagány' jelentése elterjedtebbé vált, mint a 'sovány'. Jól látható a Balaton környékén, valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg és Békés megyében a 'vagány' jelentés alacsony használata, míg a középső országrészben előfordulása jóval gyakoribb. Megfigyelhető, hogy a Szlovákiában élő magyarok körében² egyrészt szinte a magyarországinál is alacsonyabb részarányt tapasztalunk, másrészt a két terület közötti (egyébként elhanyagolható) különbséget az is okozhatja, hogy a Nyitrai kerületben (*Nitriansky kraj*) lakók közelebbi kapcsolatban vannak a Pest megyeiekkel és a budapestiekkel, mint a Nagyszombati kerületben (*Trnavský kraj*) élők. Az eredményekből az is kiderül, hogy a szónak a 'vagány' értelme terjed a többi rovására.

² A kutatás kiemelt figyelmet fordít a határon túl és a külföldön élő magyar közösségek nyelvhasználatának vizsgálatára, azonban egyelőre mindössze két szlovákiai kerületből áll rendelkezésre elegendő mennyiségű adat.

Ráadásul igen nagy mértékben, hiszen a Budapest és vonzáskörzetében élő fiatalok körében azon 15-30 év közötti beszélők közt, akik nemcsak Budapesten élnek, de ott is születtek, a szó 71%-ban jelent 'menő'-t, 24%-ban 'sovány'-at, és 4% említette, hogy mindkét jelentésben ismeri.

3.5. A média hatása

A romani jövevényszavak használatát más szavakhoz hasonlóan nagyon sok tényező befolyásolja. A média hatása az élet számos területén érzékelhető, így nem kétséges, hogy szavak elterjedéséhez, meghonosodásához is hozzájárulhat, a hatást pedig a kutatás eredményei is visszaigazolhatják. Annak tükrében, hogy a játékfilmek, sorozatok viselkedésmintákat közvetítenek, több tekintetben is hatást gyakorolhatnak a szocializációkra (pl. fogyasztói gyakorlatokra, ízlésre stb.), ezért feltételezhetjük, hogy a nyelvi szocializációkra is hatással vannak. A romani jövevényszavak megjelenése lehet véletlen, vagy szándékos: pl. egy interjúalany spontán szóhasználatra lehet kevésbé tudatos, a szerzők és a fordítók szóhasználatára viszont több esetben szándékos használatot lehet felfedezni, különösen akkor, ha egy régi kifejezés felelevenítéséről van szó.

Három olyan filmkultúra okozta hatást vizsgáltam meg, melyek eltérő időben, eltérő életkorú csoportokra voltak hatással és egy romani kifejezés újraaktivizálása köthető hozzájuk, ugyanis a szavak kapcsán többször maguk az adatközlők is az adott filmre hivatkoztak.

Az *Annie Hall* 1977-ben debütált romantikus komédia Woody Allen rendezésében, melyet Magyarországon 1980-ban mutattak be. A film egyik jelenetében a főszereplő arról beszélget barátjával, hogy New York antiszemita város. Sorolja is a példáit. Elmeséli többek közt, hogy nemrégiben együtt vacsorázott néhány sráccal, leette magát, és odaszólt a pincérnek, hozzon neki valami oldószert. Mire az asztaltársaság egyik tagja odasúgta a felszolgálónak: ne oldószert hozzon, hanem biboldószert. Nem oldó, biboldó³ – melegszik bele a főszereplő, mire barátja előáll a megoldással: költözzön Kaliforniába, ott minden jobb lesz.

A *South Park* egy 1997-ben indult, Magyarországon 2000-től sugárzott amerikai televíziós számítógépes animációs sorozat. A sorozat négy alsó tagozatos fiú és családtagjaik, valamint a többi városi lakos szürreális kalandjait mutatja be, akik a coloradói South Park kisvárosban élnek. A felnőtt nézőknek szánt műsor elsősorban satirikus és trágár hangvételéről, illetve a napi események, valamint a popkultúra és az amerikai közélet szereplőinek gyakori kifigurázásáról vált hírhedtté. A sorozat egyik, a közönséget igen megosztó mellékszereplője Kula bácsi (az eredetiben *Mr. Hankey*), egy beszélő emberi ürülék⁴, aki egyben a Mikulás trágárabb változata a sorozatban⁵.

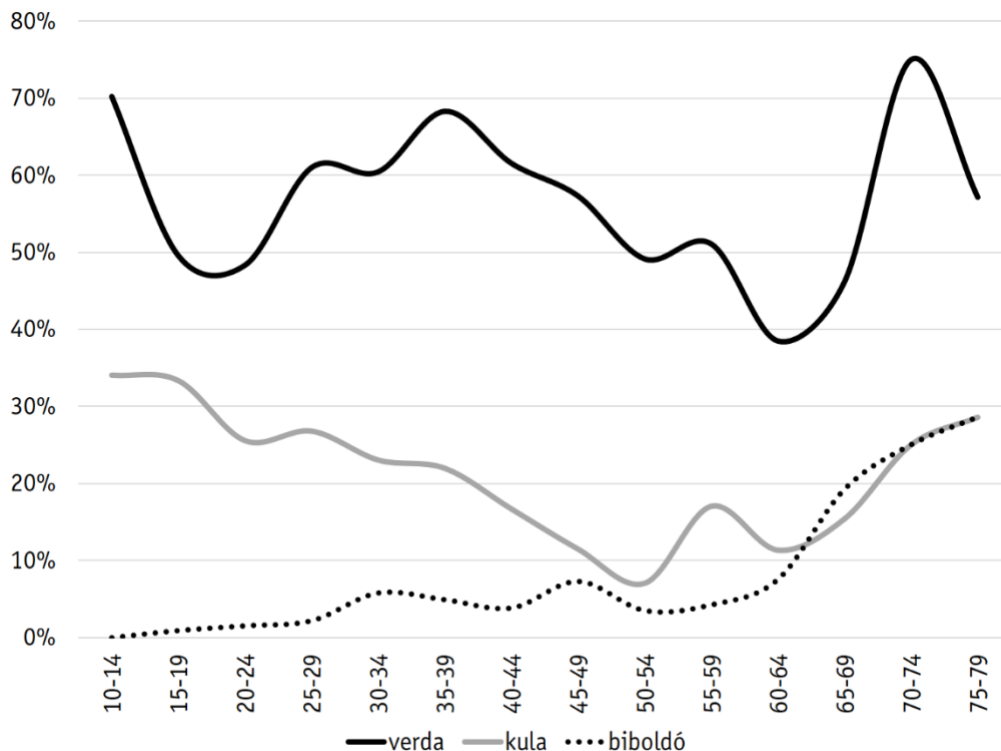
A *Verdák* (eredetileg *Cars*) című számítógépes animációs film, amely a Verdák-trilógia 1. része. A film 2006-ban debütált, a magyarországi bemutató az amerikaival egy évben történt.

³ Az eredeti szövegben nem jövevényszó, hanem egy hangtani jelenség okozza az áthallást: *You know, I was having lunch with some guys from NBC, so I said ... uh, "Did you eat yet or what?" and Tom Christie said, "No, didchoo?" Not, did you, didchoo eat? Jew? No, not did you eat, but Jew eat? Jew. You get it? Jew eat? (Allen – Brickman 1977).*

⁴ A szó több más jelentésben is használatos, elsősorban a Dunántúlon előforduló 'köpet', ennek aránya azonban azok között, akik a szót legalább ritkán használják, kevesebb, mint 2%.

⁵ Érdekeség, hogy a FOX televízióhálózattal tárgyalni kezdtek az alkotók a South Parkot megelőző rövidfilm sorozattá bővítéséről, akkor az elutasítás elsődleges okát épp Kula bácsi karaktere jelentette (NBC 1998).

A történet egy antropomorfizált autók és más járművek által benépesített világban játszódik. A *Verdák* cím fordítása esetén jól érzékelhető a szándékosság, hiszen a fordítónak az *autó* szó helyett a *verda* szóra esett a választása, holott éppúgy választhatta volna a *kocsi*, vagy *járgány* szót is.

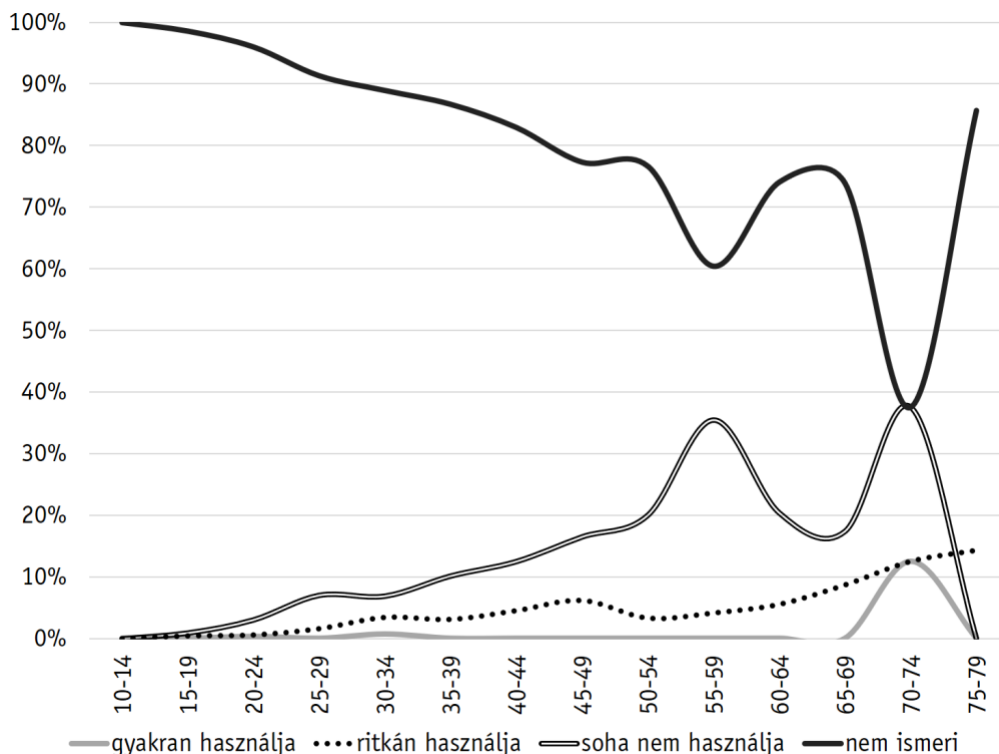
3. ábra. A *verda*, *kula*, *biboldó* szavak bármilyen mértékű használatának megoszlása életkor alapján a teljes mintában, százaléku skálán

A három vizsgált szó általános elterjedtsége szembetűnő (lásd a 3. ábrát), a *verda* szót a beszélők több mint fele (55%), a *kula* és a *biboldó* szavakat pedig 23,5% és 4% legalább minimális gyakorisággal használta. A *Verdák* c. film megjelenése kézenfekvő magyarázatot adhat arra a jelenségre, hogy a 10-14 éves korosztályban a *verda* használata a 15-19 évesekhez képest 20,67%-kal nagyobb, miközben a 10-14 évesek között a romani jövevényszavak használata általában ritkább, mint más vizsgált korosztályoknál. További emelkedés figyelhető meg a 35-39 éves korcsoportban, akik épp egy generációval idősebbek, ezért rájuk is hathat a film (a vizsgálatból kiderül, hogy még a 35-39 éves nők esetében is 9%-os emelkedés figyelhető meg a 25-29 éves korosztályhoz képest, holott a *verda* használata kifejezetten a férfiakra jellemző: gyakori használata háromszor magasabb a férfiaknál).

A *kula* esetében már nem ennyire egyértelmű a helyzet. Ha azonban úgy számolunk, hogy a South Park nézőközönségét a 2000-ben körülbelül a 10-30 éves korosztály jelentette, akkor a mai 30-50 éveseket kell vizsgálnunk. Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy a sorozat még fut, Kula bácsi pedig visszatérő szereplő, így nem meglepő, hogy a *kula* szó használatának mélypontját épp az 50-es generáció jelentette, onnantól azonban minél fiatalabbakat vizsgálunk, annál gyakrabban használják.

A *biboldó* szót a gyakorlatban sem halljuk fiatalabbaktól, így nem meglepő, hogy a 3. ábráról sem olvasható le egyértelműen, hogy különösebb használatban lenne. Az idősebb generációnál (70 évnél idősebbeknél) történő előfordulásra és a fokozatos eltűnésre magyarázat lehet, hogy felfutása főként a nyilas időszakra tehető, azonban a hatalom nyílt antiszemita megnyilvánulásai a Nyilaskeresztes Párt, illetve a Hungarista Mozgalom 1945. évi betiltásával jelentősen csökkentek.

Felmerül azonban a kérdés, hogy míg egyes, inkább pozitív jelentésű szavak használata és ismertsége között nincs lényeges különbség, addig a negatív jelentésű szavak, különösen a tabuszavak használatánál, vagy azok esetében, melyeket a beszélők cigányokra jellemző beszédmod elemeként definiálnak, a beszélők mekkora arányára lehet igaz, hogy az adott szót ismeri ugyan, de sosem használja. A *kajál* és *csaj* szavak esetében a beszélők 94,4%-92%-a valamilyen rendszerességgel használja a szót, a kutatás során egyetlen adatközlő sem nyilatkozott úgy, hogy e két szó jelentésével ne lenne tisztában. Ezzel szemben a *dzsal* szót 27,1% használja legalább minimális gyakorisággal, azonban 76% teljesen tisztában van a jelentésével. Ha megvizsgáljuk, hogy a *biboldó* esetében milyen mértékű a gyakori, illetve a ritka használat, valamint azoknak az aránya, akik sosem használják, de értik, választ kapunk a kérdésre.

4. ábra. A *biboldó* szó használata és ismerete közötti összefüggések életkor alapján a teljes népességben, százfokú skálán

Az Annie Hall bemutatása óta épp 39 év telt el és témájából adódóan ez az akkori 18 év körülieket érdekelhette leginkább. Az akkori 18 évesek ma 57 évesek, a grafikonon pedig épp akkor következik be egy szignifikáns emelkedés a szót ismerők, de sosem használók csoportjában. Fontos eredmény, hogy egyes tabuszavak esetében a szó és a jelentés ismertté válik, de nem kezdik el (újra)használni – ezt jól mutatja az is, hogy míg az 55-59 éves korosztályban az Annie Hall idején kizárólag a szót ismerők, de azt sosem használók száma emelkedett meg, addig a 70-74 éves korosztályban (az 1944. körül születettek), akik szüleiktől még hallhatták ezt a szót, a használat is emelkedett (minimális gyakorisággal 25%-uk használja a szót). A grafikonról az is leolvasható, hogy egyes irodalmi, filmbeli előfordulások (egyelőre) nem állították meg a szó teljes kihalását és ezen nem változtat a becézett *bibsi* alak politikai fórumokon történő használata sem.

3.6. A romani jövevényszavak egy lehetséges csoportosítása

A kutatás egyik fontos eredménye, hogy a beszélők visszajelzése alapján a romani átvételek több csoportra is oszthatók a magyarban – bár a felosztásom teljesen önkényes és nem kizárólagos, a későbbiekben mindenképpen pontosításra szorul és számos eltérő megoldás is létezhet. Az egyik csoportot képviselik a magyarba teljesen beépült, köznyelvi, már-már stílusérték nélküli szavak (pl. *pimasz, hóhányó, uszgyi*) – melyeknek egyébként etimológiájuk is sokszor homályos, vagy problematikus (vö. Arató 2016: 77; Sass 2017: 276). Használatukban lassú csökkenés figyelhető meg. A második csoportot alkotják azok a szavak, amiknek bár stílusértéke kötöttebb, cigány eredetük a magyar beszélők számára általában nem ismert (pl. *kajál, piál, csór*). Használatuk rendkívül gyakori, ismeretük szinte az egész magyar nyelvközösségre kiterjed. A harmadik csoportba azokat sorolom, amelyek alig-alig ismertek, esetleg dalokból lehetnek ismerősek, használatuk azonban alig mérhető, viszont ismeretük jelenleg nem korlátozódik egy adott társadalmi csoportra sem (pl. *sunázik, rányi, biboldó*). A negyedik csoportot pedig azok a szavak alkotják, melyek széles társadalmi körben teljesen ismeretlenek, kifejezetten csak egyes társadalmi csoportokhoz köthetők. Ezeket a szavakat leginkább a börtönszlangban és a tolvajnyelvben használják, nem tudjuk, milyen gyakorisággal (pl. *jákó, kastáló*). Fontos azonban megjegyezni, hogy a legkevésbé használt szavakat is aktivizálhatja bármely olyan mű, mely a szélesebb közönséghez is eljut (lásd a 3.5 fejezetet). Az ötödik csoportba pedig olyan romani átvételek tartoznak, melyek a romani nyelvben eleve magyar jövevényszavak, így a magyar beszélők számára minden további nélkül érthetők (*mulatási, kutatási*). Ez utóbbi kategória elsősorban a fiatalok beszédére jellemző. Hatodik csoportba pedig azok a szavakat sorolnám, melyekkel kapcsolatban a kutatás eredményei alapján felmerül a kérdés, hogy a nem roma beszélők számára ezek egyáltalán a magyar nyelv szókészletének részét képezik-e, vagy inkább csak a cigány beszéd imitálására, parodizálására szolgáló elemek, diskurzusjelölők, amelyeknek jelentését nem (pontosan) ismerik (pl. *more, dik, zsamó*).

4. Összegzés

A romani eredetű szavak használata terén a magyar nyelvben több tendenciát is látunk, egyes szavak eltűnnek, míg mások divattossá válnak – akár természetes és folyamatos nyelvi folyamatok révén, akár a média hatásának következtében. Azt is látjuk, hogy különbség figyelhető meg aközött, hogy egy szót valaki aktívan használ, vagy csak passzívan ismer, mindez pedig nem független annak jelentésétől. Egyes szavak elterjedése kifejezetten helyhez és életkorhoz köthető, míg mások általánosan ismertek életkortól és területtől függetlenül. Nemcsak a szavak ismertsége és használata múlhat ezeken a tényezőkön, de jelentéseik terén is komoly különbségeket fedezhetünk fel. A határon túli és a magyarországi magyar anyanyelvűek beszéde között eltérés figyelhető meg a romani jövevényszavak terén is, ugyanakkor belső területi különbségek is megfigyelhetők. Ezen kívül bizonyítást nyert, hogy ezek a szavak vagy nem tekinthetők ún. luxusjövevényszónak, vagy a luxusjövevényszavak kategóriájának definícióját szükséges pontosítani. Számos szó használati gyakorisága pedig azt támasztja alá, hogy sem a szleng ismerete, sem annak használata nem kizárólagosan a fiatalok beszédére jellemző, ugyanis ez szavanként és jelentésenként is változó.

Felhasznált szakirodalom

- Arató Mátyás (2016): A romani és beás eredetű szavak alapkérdései és alapproblémái a magyar nyelvben. In: Bagyinszki Szilvia – P. Kocsis Réka (szerk.) *Anyanyelvünk Évszázadai 2. – Studia Iuvenum Chronolinguistica 2.* ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, 71–82.
- Boros József – Szűts László (1986): *A mai magyar argó kisszótára.* Idegenforgalmi és Propaganda Kiadó Vállalat, Budapest.
- Dobos Károly (1898): *A magyar diáknyelv és szótára.* Budapest.
- Fejes László (2013): A szlávokról szól, de ne olvassuk! *Nyelv és Tudomány.* <http://www.nyest.hu/hirek/a-szlavokrol-szol-de-ne-olvassuk> (letöltve: 2019. november 4.)
- HJP. = Hrvatski Jezični Portal. <http://hjp.novi-liber.hr> (letöltve: 2019. november 4.)
- Jelisztratov, Vlagyimir (1998): *Szleng és kultúra.* (Szlengkutatás 2. sz.). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Kakuk Mátyás (1997): *Cigány közvetítésű jövevényszavak a magyar nyelvben. Jászunksági füzetek 10.* Magyar Tudományos Akadémia Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Testület, Szolnok.
- Kis Tamás (1991): *A magyar katonai szleng szótára (1980–1990).* (A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 60. sz.), Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Kis Tamás (1997): Szempontok és adalékok a magyar szleng kutatásához. In: Kis Tamás (szerk.): *A szlengkutatás útjai és lehetőségei.* (Szlengkutatás 1. sz.). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 237–296.
- Nyomárkay István (2013): *Szláv szomszédaink.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Parapatics Andrea (2008): *Szlengszótár. A mai magyar szleng 2000 szava és kifejezése fogalomköri szinonimamutatóval.* Tinta Kiadó, Budapest.
- Péter Mihály (1980): Szleng és költői nyelvhasználat. Magyar Nyelvőr, 104. szám, 273–81.
- Pusztai Ferenc (1994): Leíró lexikográfiánk változó és változatlan feladatai. *Magyar Nyelv*, 90. szám, 413–21.
- Schirm Anita (2006): A magyar nyelv cigány eredetű jövevényszavai. *Nyelvtudomány*, 2. szám, 149–163.
- Szabó Edina (2008): *A magyar börtönszleng szótára.* (Szlengkutatás 5. sz.). Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.). 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Sass Bálint (2017): Keresés korpuszban: a kibővített Magyar történeti szövegtár új keresőfelülete. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei.* 9. kötet. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 267–277.

Egyéb források

Allen, Woody – Brickman, Marshall (1977): *Annie Hall*. (forgatókönyv)

Parker, Trey – Stone, Matt (1998): *The Tonight Show with Jay Leno*. Interview with Jay Leno, NBC.